

PILIAKALNIŲ METAI

Kurmaičių

Kurmaičiai – viena seniausių pajūrio regiono gyvenviečių. Tarpukariu Akmenos kairiajame krante kasant žvyrą buvo aptiktas griautinis virvelinės keramikos kultūros vyro kapas su gludinto akmens laiviniu kovos kirviu, liudijantis, kad žmonės Kurmaičiuose gyveno jau vėlyvajame neolite – maždaug 3200-1800 metais prieš Kristų.

Vėliau prie Akmenos gyvenusių kurmaitiškių protėvių bendruomenę mena dešiniajame upės krante šalia Bažnyčios kalno buvęs pilkapynas ir kapinynas, kur mirusieji laidoti nuo I tūkstantmečio prieš Kristų iki mūsų eros V amžiaus.

Vokiečių mokslininkai, Rytų Prūsijos tyrinėtojai Gertrūda Heinrich-Mortensen ir Hansas Mortensenas XX amžiaus pirmoje pusėje Kurmaičių kaime lokalizavo Kuršo vyskupo Henriko 1253 metų balandžio 5 dienos rašte Livonijos ordino magistrui dėl užkariutų Pietų Kuršo žemių dalybų minimą Maicinėlės (Maycinele) pilį, buvusią Mėguvos žemėje.

Daugėjant Kurmaičių priešistorę menančių senovės laidojimo paminklų, praeities tyrinėtojai ėmėsi ieškoti kurmaitiškių protėvių gyvenamųjų vietų. Ryškiausi tokio pobūdžio senovės paminklai yra įtvirtintos gyvenvietės – piliakalniai, žemaičių paprastai vadinami Pilalėmis, kurie iš aplinkos išsiskiria gynybiniais pylimais ir grioviais.

Kurmaičių Pilalė archeologinėje literatūroje minima nuo XIX amžiaus pabaigos. Pirmasis ją „Kauno gubernijos archeologiniame žemėlapyje“ trumpai aprašė Vilniaus seniųjų muziejaus vedėjas Fiodoras Pokrovskis. Jis rašo, kad „pilalė“ supiltinė, apvalios formos, 30 žingsnių (1 žingsnis – 0,7-0,8 metro) perimetro bei 15 aršinių (1 aršinas – 71,12 cm) pločio ties viduriu. Vėliau jo duomenimis rėmėsi Lietuvos archeologas ir karininkas Petras Tarasienka, paminėjęs pilalę-piliakalnį savo veikale „Lietuvos archeologinė medžiaga“ ir pažymėjęs ją archeologijos paminklų žemėlapyje.

Minėti autoriai piliakalniu laikė Kurmaičių kaimo pietvakarinėje dalyje, Akmenos upės dešiniojo kranto kyšulyje, šalia Kurmaičių pilkapyno ir kapinyno stūksojusią kalvelę, vietos gyventojų vadinamą Pilale, rečiau – Pilalių kalnu. Iki mūsų laikų ji neišliko, kadangi apie 1923-1926 metus kalvelę nukasė Nikodemus Tamošauskas. Tarnaudamas carinės Rusijos kariuomenėje jis dalyvavo Pietų Ukrainoje rusų archeologų vykdytuose skitų pilkapių, garsėjančių turtingomis, iš aukso ir kitų tauriųjų metalų pagamintomis įkapėmis, archeologiniuose tyrinėjimuose. Grįžęs į Kurmaičius susidomėjo skitų pilkapius primenančia Pilale, kurios požemiuose, pasak senolių, paslėptos auksinės ir sidabrinės monstracijos, kielikai

(liturginės taurės), vyskupų lazdos ir kitos liturginės brangenybės.

„Kupinas geros vilties atkalus kasinėtojas jau baigia naikinti nelaimingą kalnelį... – rašo dienraštyje „Lietuva“ 1926 m. vasarą Kurmaičiuose apsilankęs kretingiškis generolas, Karo muziejaus įkūrėjas, profesionalus archeologas Vladas Nagevičius. – Nei saulė, nei lietus, nei šaltis nesustabdo jo ir neatšaldo jo pasiryžimo. Trečius metus dirbdamas nukasė jau kelis šimtus vežimų neužtikęs šiuo tarpu laukiamų brangenybių, o tik susidūręs su kažkokiais jam mažai įdomiais kaulais bei pelenų likučiais. Išsikasta jau giliai: nusilpnėjusios rankos tai šen, tai ten duria kastuvą į tyrą niekuomet neperkastą smėlį, o įdurtas žemėn smailas ilgas geležis badant sudaro jam iliuziją dundėjimo, lyg nuo pasiektų jau gilumoje žemės skliautų, po kuriais tikrai būsią užmūryti turtai [...] Matydamas tokį pasiryžimą ir pasiaukojimą, nejučiau savyje jėgos gesinti to pavargusio, išdžiūvusio, plaukais apaugusio žmogelio karštos ugnies ir visų vilčių, kuriomis jis gyvena per paskutinius 3 metus. Tik su juo atsisveikindamas mėginau nors dalinai išblaškyti jo iliuzijas, bet ir tai veltui. Matyti, jis neužsikrėtė mano pesimizmu dėl lobia suradimo ir nusileisdamas duobėn ir linkerėdamas man galva tarė: „O aš vis tiek kasiu giliau“ (Lietuva – 1926 m. liepos 27 d., Nr. 167).

Apžiūrėjęs nukastos kalvelės liekanas generolas V. Nagevičius nustatė, kad Pilalė yra prieš Kristų supiltas vietos gyventojų kolektyvinis kapas – pilkapis, kurio skersmuo siekė apie 20 metrų, o aukštis – iki 3 metrų. Po žemių sampliu jis pastebėjo pilkapiams būdingų akmenų vainikų liekanų, o iš kasinėtojo sužinojo, kad šis čia radęs trijų žmonių griaučius, daug pelenų ir anglių.

Po V. Nagevičiaus apsilankymo, Švietimo ministro nurodymu, Kretingos valsčiaus policijos nuovada uždraudė toliau kasinėti Pilalę. Nikodemus Tamošauskas 1927 ir 1929 metais raštu kreipėsi į Švietimo ministrą prašymas išduoti leidimą tolesniems kasinėjimams, tačiau jo negavo. Kultūros paveldo objektų išsaugojimu besirūpinanti Valstybės archeologinė komisija įpareigojo žemės savininką Igną Žilinską saugoti Pilalės liekanas ir neleisti kitiems asmenims jos naikinti.

Paaikšėjus, kad piliakalniu laikoma kalvelė

Piliakalnio papėdės gyvenvietė ir priešpilis iš pietų pusės. Juliaus Kanarsko nuotr., 1994 m.

Bendras piliakalnis su papėdės gyvenviete vaizdas skrydyje iš pietryčių pusės. Algirdo Mulvinsko nuotr., 1996 05 07.

yra pilkapis, Kurmaičiuose pradėta ieškoti kito piliakalnį menančio objekto. Į akis krito priešingame Akmenos krante, Alekso Šikšniaus ir Stasio Tamošausko žemėje stūksojęs aukštumos kyšulys, vietos gyventojų taip pat vadinamas Pilale. Jo šlaitai gan statūs, 7-10 metrų aukščio, pietų, vakarų ir šiaurės pusėje leidosi į Akmenos slėnį. Rytų pusėje nuo aukštumos kyšulį skyrė perkasas.

Senieji kurmaitiškiai teigė, kad šioje vietoje buvusios senosios kaimo kapinės, kurias dar XX amžiaus pradžioje žymėjo kryžius. Apie tai liudijo ir bulviarūšiams kasamose duobėse išverčiami žmonių kaulai. 2010 metais Vilniaus

universiteto docento dr. Algimanto Merkevičiaus vykdyti archeologiniai tyrinėjimai parodė, kad kyšulyje senovės gyvenvietei ar piliakalniui būdingo archeologinio sluoksnio nėra. Tyrinėjimų metu buvo ištirti 4 XVI-XVIII amžių kapai ir minėto kryžiaus vieta. Po kryžiaus pagrindu iškastoje duobutėje aptiktas vokiškas, 1684 metais pagamintas buteliukas, liudijantis apie kryžiaus pastatymo datą.

Tikrąjį Kurmaičių piliakalnį 1962 metų spalio 11 dieną pavyko išaiškinti kretingiškiui kraštotyrininkui, inžinieriui Ignui Jablonskiui. Bendraudamas su kurmaitiškiais jis atkreipė dėmesį į kaimo šiaurine dalimi tekančią Pilsu-

Piliakalnis iš rytų pusės. Juliaus Kanarsko nuotr., 1994 m.

Piliakalnis skrydyje iš šiaurės pusės. Algirdo Mulvinsko nuotr., 1996 05 07.

piliakalnis

pi. Tyrinėdamas upelio pakrantes, ties jo santaka su Bendine ir Akmena jis aptiko vietos gyventojų pamirštą piliakalnį, kurį apmatavo ir nubraižė jo planą (saugomas Kretingos muziejuje).

Piliakalnis krantinio tipo, įrengtas aukštos kyšulyje, įsiterpiančiame į Akmenos ir Pilsupio upių santaką. Seniau iš rytų ir šiaurės jį juosė Pilsupis, o iš vakarų – Akmena, o šiuo metu – iš visų trijų pusių supa Padvarių tvenkinio vandenys.

Šlaitai statūs, nuo upių slėnio pusės buvę 9-12 metrų aukščio. Piliakalnio aikštelė beveik keturkampė, 60 metrų ilgio šiaurės vakarų-pietryčių kryptimi bei 25 metrų pločio, su iki 10 metrų ilgio ir 7 metrų pločio kyšuliu šiaurinėje dalyje. Aikštelė žemėje iš šiaurės vakarų į rytus-pietryčius, todėl jos šiaurės vakarinė dalis yra 1,5-2 metrus aukštesnė už likusiąją.

Pietvakarių pusėje palei aikštelės kraštą supiltas apie 60 metrų ilgio, 8 metrų pločio ir iki 1,6 metro aukščio gynybinis pylimas, kuris šiaurės vakariniu galu remiasi į Akmenos slėnį, o tarp pietrytinio galo ir Pilsupio slėnio yra 4-5 metrų pločio tarpas įvažiuoti į piliakalnio aikštelę.

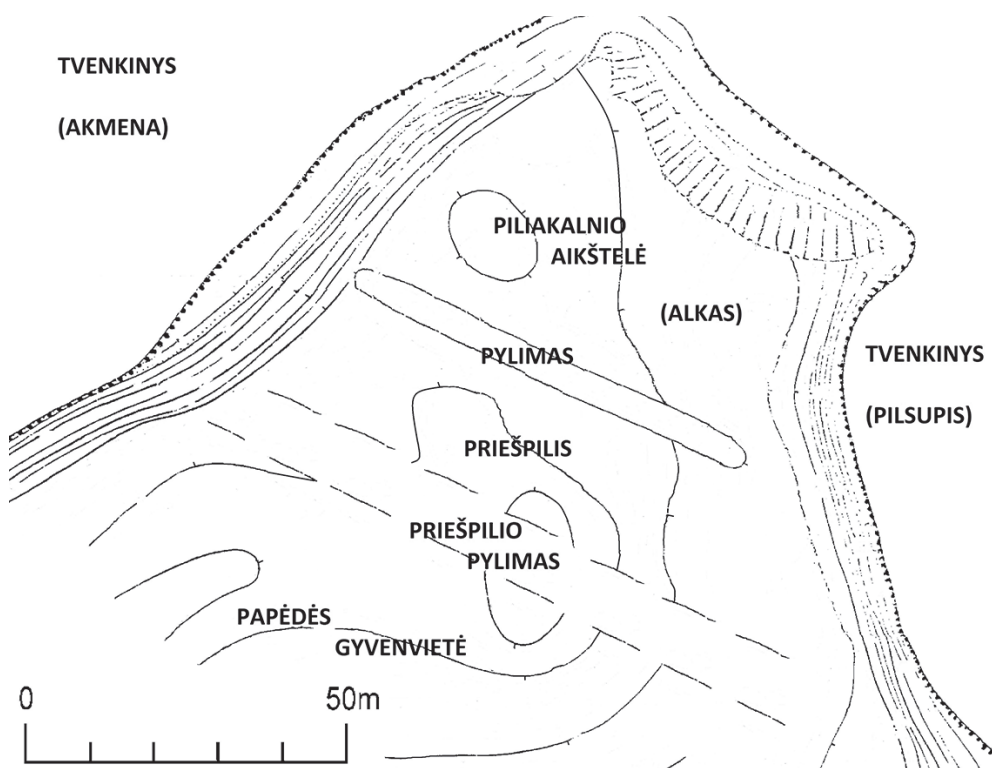
Į pietvakarius nuo pylimo plyti iš šiaurės vakarų į pietryčius žemėjanti terasa, primenanti priešpilį – pilies gynybai skirtą piliakalnio darinį. Ji trapezijos plano, nuo 65 metrų ilgio šiaurės rytiniame krašte iki 80 metrų ilgio pietvakariniame krašte bei nuo 23 metrų pločio šiaurės vakariniame gale iki 30 metrų pločio pietrytiniame gale. Palei pietvakarinį terasos kraštą išsiskiria iki 15 metrų pločio ir 0,5-1 metro aukščio pylimo pavidalo paaugštėjimas, besitęsiantis šiaurės vakarų-pietryčių kryptimi, lygiagrečiai piliakalnio aikštelės gynybiniam pylimui.

Už šio paaugštėjimo 0,5 hektaro plote buvusi papėdės gyvenvietė.

Kaip ir daugelis šio krašto vaizdingų kyšulių bei moreninių kalvų, piliakalnis vadinamas Pilale. Nuo XVI amžiaus jis stūksojo bendro naudojimo kaimo žemių – ganyklų šiauriniame pakraštyje. Laikui bėgant ganyklos apaugo lazdynais, todėl kurmaitiškiai ėmė jas vadinti Lazdynų lauku.

Senųjų gyventojų atminty išliko padavimų, menančių, kad čia kažkada stovėjusi medinė tvirtovė, kurioje narsūs kurmaitiškiai gynėsi nuo visokio plauko užpuolikų.

Šalia piliakalnio, Bendinės upelio žiotyse buvo įrengtos kaimo linmarkos linams mirkyti. Vakaraš, kylant rūkui, ši vieta atrodė slėpininga. Todėl atsirado pasakojimų, kad ant piliakalnio, apgaubto nuo upių kylančio rūko, sutemus rinkdavosi ir orgijas keldavo apylin-

Piliakalnio planas.

kių laumės, raganos ir velniai.

Piliakalnio aikštelės vakarinėje dalyje ilgą laiką žiojėjo 1,5 metro skersmens duobė. Pasakojama, kad ją iškasė lobių ieškotojai, patikėję padavimais apie Pilalės požemiuose slypinčius užburtus lobius.

Lietuvos žemės reformos metu piliakalnis pateko į ūkininko Dauginčio sklypą ir iki 1948 metų buvo intensyviai ariamas. Tuo metu, kad galima būtų įvažiuoti į aikštelę, buvo nukastas rytinis pylimo galas. Priešpilio pylimai buvo nuardyti ir paskleisti. Ariant piliakalnyje ir šalia jo buvo išverčiama daug akmenų ir riedulių, kuriuos žemės savininkas krovė į krūvas priešais piliakalnį. Dėl to vietovę kurmaitiškiai pradėjo vadinti Akmenų kalvomis.

Vokietijos vermachto kareiviai, ruošdamiesi 1944 metais sustabdyti Raudonosios armijos puolimą, Akmenos kairiajame krante iškasė apkasę tranšėjas, kurios apardė dalį piliakalnio aikštelės ir pylimo vakarinį galą. Priešpilio vakarinėje dalyje buvo iškasta apie 10-15 metrų skersmens ir iki 2,5 metro gylio duobė, siaurėjanti link dugno.

Ignui Jablonskiui pranešus Lietuvos mokslų akademijos Istorijos institutui apie naujai atrastą piliakalnį, 1963 metais į Kurmaičius atvyko archeologinė žvalgomoji ekspedicija, vadovaujama Adolfo Tautavičiaus. Ji piliakalnį apmatavo ir inventorizavo. 1972 metais piliakalnis buvo paskelbtas respublikinės reikšmės archeologijos paminklu, o 1974 metais aprašytas Adolfo Tautavičiaus parengtame Lietuvos

archeologijos atlaso II tome.

1981 metais įrengus Padvarių tvenkinį, piliakalnio vakarinė, šiaurinė ir rytinė papėdės buvo patvenktos. Prieš įrengiant tvenkinį, 1979-1980 metais Lietuvos mokslų akademijos Istorijos institutas atliko piliakalnio archeologinius tyrinėjimus, kuriems vadovavo Algimantas Merkevičius. Archeologams talkino kurmaitiškiai ir kretingiškieji moksleiviai. Per abu sezonus buvo ištirtas 680 kvadratinį metrų plotas, padaryti du gynybinio pylimo ir apsauginių griovių bei priešpilio pylimo pjūviai, rasta geležinė yla, pora geležinių peiliukų dalių, 4 akmeniniai galastuvų fragmentai, akmeninio trintuvo dalis, molinė liejimo formelės dalis apvalaus skersmens antkaklei ar apyrankei lieti, gintaro gabaliukas, surinkta apie 180 lipdytos keramikos šukių, iš kurių dauguma buvo lygiu, o kitos – brūkšniuotu ir smulkiai grublėtu paviršiumi. Radiniai perduoti saugoti Lietuvos nacionaliniam muziejui.

Piliakalnio aikštelėje aptiktas 0,2-1 metro storio kultūrinis sluoksnis, kuris storesnis ir intensyvesnis buvo rytinėje-pietrytinėje, žemesnėje aikštelės pusėje. Šioje aikštelės dalyje ištirtos statinio liekanos. Jį sudarė iš stambių lauko akmenų išgrįstas pusratis, kurio plotis siekė 2-3,5 metro, o tarpas tarp pusračio galų buvo 18 metrų. Pusračio vidinėje pusėje stovėjo viena eilė medinių stulpų, įkastų kas 2-3 metrai. Pačiame pusračio centre buvo smulkiais akmenimis išgrįstas keturkampis, 3x2,6 metro dydžio grindinis, aplinkui kurį buvusios

įrengtos 4 apskritos, 2 metrų skersmens ir apie 1 metro gylio duobės, išsidėsčiusios beveik vienodu, 2-3 metrų atstumu tarp pusračio ir keturkampio grindinio. Duobės užpildytos tamsia peleninga ir anglinga žeme su perdegusiais ir suskilusiais akmenimis. Užpilde surinkta nemažai keramikos šukių.

Tokios formos statinys Vakarų Lietuvos piliakalniuose aptiktas pirmą kartą. Remiantis analogijomis, aptiktomis tyrinėjant kitus piliakalnius, manoma, kad Kurmaičių piliakalnio aikštelės pietrytinėje dalyje veikusi pagoniška šventykla – alkas.

Piliakalnio gynybinis pylimas buvęs supiltas per vieną kartą, o statybai naudota aplinkinė žemė ir akmenys. Pylimas buvęs apie 5 metrų pločio ir iki 1,6 metro aukščio. Jo pagrindą sudarė apie 1 metro aukščio akmenų ir molio sluoksnis, kurio kraštai sutvirtinti iš stambių akmenų sukrautomis 60-80 cm pločio ir 1 metro aukščio statmenomis akmeninėmis sienelėmis. Tarp sienelių pylimo viduje buvę sumesti smulkesni akmenys ir supilta žemė iš abipus pylimo iškastų gynybinių griovių, kurių plotis buvęs nuo 2,5 iki 4 metrų, o gylis – nuo 60 cm iki 1,7 metro.

Į pietvakarius nuo piliakalnio aikštelės esančioje terasoje (piešpilyje) kultūrinio sluoksnio nerasta (matyt, sunaikintas ariant).

Tyrinėjant už terasos esantį paaugštėjimą nustatyta, kad jį sudaro trys 5 metro pločio nuardyti pylimai, atskirti vienas nuo kito grioviais.

Archeologinių tyrinėjimų duomenimis, piliakalnis įrengtas I tūkstantmečio iki Kristaus pabaigoje, o naudotas iki III-IV amžių po Kristaus.

XIX amžiuje piliakalnio šiaurinėje papėdėje skersai Akmenos upės slėnio buvo įrengta užtvanka, šalia kurios pastatytas Kurmaičių vandens malūnas. Užtvankai įrengti panaudoti akmenys bei iš piliakalnio kalvos vakarinio šlaito iškastas molis. Malūno tvenkiniui pradėjus skalauti piliakalnio papėdę, prasidėjo šiaurinio ir vakarinio šlaitų erozija, dėl kurios aikštelės pakraščiai vietomis išgriuvo ir nuslinko.

Statant Padvarių užtvanką, 1981 metais piliakalnio vakarinis ir šiaurinis šlaitai buvo sutvirtinti akmenų grindiniais. Ši priemonė sumažino šlaitų eroziją, tačiau jos nesustabdė. Todėl pagal Paminklotvarkos departamento patvirtintą programą 1993-1994 metais buvo atlikti piliakalnio eroduojamo šlaito stabilizavimo darbai, kurių projektą ruošė šiaurietis inžinierius hidrotechnikas Juozas Lukošius, o darbus atliko kretingiškieji Vido Bartkevičiaus statybos įmonė. Šlaitų stabilizavimui buvo supiltas storas drenuojantis žvyringo smėlio sluoksnis, įrengta atraminė akmenų prizmė, žvyro drenazas, priemolio ekranas. Eroduojančio šlaito paviršius sustiprintas žabų tvorelių langeliais, kurie užpildyti dirvožemiu su varpučio šaknimis ir apšėti žolių mišiniu.

Kurmaitių piliakalnis – valstybės saugomas nacionalinio reikšmingumo lygmens kultūros paminklas (unikalus objekto kodas 5236), turintis archeologinį vertingųjų savybių pobūdį. Jis pasiekiamas iš krašto kelio Kretinga-Skudadas pasukus į dešinę, į Kurmaičių kaimą. Mokyklos gatve įvažiavus į Kurmaičių gyvenvietę, jos kryžkelėje sukame pagrindiniu keliu į kairę ir Akmenos gatve Tūbausių kryptimi pavažiuoję 815 metrų, pro kairėje pusėje esančios sodybos kiemą toliau važiuojame lauko keliuku 420 metrų šiaurės vakarų kryptimi. Pravažiavę melioracijos kanalą (Bendinės upelį), sukama į dešinę ir palei kanalą nuvažiuojame dar 130 metrų, pasiekiamo piliakalnį.

Piliakalnis iš šiaurės vakarų pusės, nuo Pajuodupių-Kurmaičių kapinyno. Juliaus Kanarsko nuotr., 2011 04 29.

Julius KANARSKAS,
istorikas, archeologas, Kretingos muziejus